

Aynur Turan

Daş dövründən bu yana insanların tamaşağa həmişə ehtiyacı olub. Məkr və məhəbbət, əyləncə dolu mərasimlər, məhkəmə və edam səhnələri, qladiator döyüşləri, hətta müharibələr də böyük bir tamaşa idi. Ancaq günlərin birində humanist ionlarla yüklənmiş biri bu gerçək tamaşalardan cana doyub onları səhnəyə köçürdü. Bu səhnədə sevmək də, ölmək də vardı. Sadəcə pərdələr enəndə ölənlər diriləcək, tamaşa qansız və qadasız ötüşəcəkdi. Pərdənin o üzündəkilər uzun müddət bu sehri "aça" bilməsələr də, teatra inanmışdılar. O inam, bu inam, kosmos əsrində belə səhnədə baş verənləri göz yaşları ilə seyr edənlər, sonuncu pulunu verib teatra biletlər alanlar hələ də var. Teatrın vətəni qədim Yunanıstan olsa da, yunan dilində "tamaşa yeri" mənası verən teatr tezliklə bütün dünyaya yayıldı. Teatr çox sevən yunanlar onu həm də "böyük üçün məktəb" adlandırırdılar. Qədim yunan əfsanələri teatra zəngin mövzu verdikcə ilk traqediyalar adlanan pyeslər yaranırdı. "Traqediya" sözü isə yunanca "keçilər mahnısı" deməkdir. Traqediyalarda qəhrəmanlar arasında gedən mübarizə, onların iztirabları, faciəsi təsvir edilirdi.

Gülməli səhnəciklərdən isə şən və məzəli pyeslər-komediyalar yarandı. Yenə də yunan sözü olan "komediya" "şən sakinlərin mahnısı" deməkdir. Yunanlar tamaşa günündə sübh tezdən yemək-icmək götürüb teatra toplaşdılar. Tamaşa qurtardıqda xüsusi komissiya seyrçilərin rəyini nəzərə alaraq qələbəni ən yaxşı pyes müəllifinə və ən yaxşı aktyorlara verərdi. Onlar çələng və qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırılırdılar. Teatr sonralar qədim Romada, Şərq ölkələrində-Çində, Hindistanda, Yaponiyada da geniş yayıldı. 1948-ci ildə dünya teatr ictimaiyyəti rəsmi olaraq UNESCO-nun himayəsi altında Beynəlxalq Teatr İnstitutunu yaratdı. Dünya teatr xadimləri və təşkilatlarının iştirakı ilə 1961-ci il martın 27-də Vyanada ilk dəfə konqres toplandı. Konqres iştirakçıları belə qərara gəldilər ki, dünya teatr xadimləri bir araya toplandıqda həmin tarix Beynəlxalq Teatr Günü kimi qeyd olunsun. Bəlkə də təsadüfüdür, bəlkə də yox, amma Beynəlxalq Teatr Günü də, Azərbaycan Milli Teatr Günü də mart ayının payına düşür.

Tariximizi, mədəni təşəkkülümüzü, milli-mənəvi məfkurəmizi özündə yaşadan məbədlərdən biri də teatrdır. Dünənimizi, bu günümüzü canlandırır gələcəyə aparan mənəvi yaddaş daşıyıcımız sayılan səhnə, teatr sənət

oçağı olmaqdan çıxıb, milli-mənəvi dərkimizə, kamilləşməyimizə xidmət edib. Onun sayəsində mütərəqqi ideyaları, demokratiya, azadlıq, millilik, və sülh kimi anlayışları küllə olaraq dərk etmiş və dünyanın bütün tərəqqipərvər xalqlarına aşılamiş. Bu bəşəri ideyaların daşıyıcısı olan Azərbaycan teatrının bəlkə də ən böyük nailiyyəti elə budur. Milli teatrımız öz mənbəyini uzaq keçmişlərdən alır. Qədim xalq oyunları və milli bayramlarımızdakı teatr nümunələri fikrimizin isbatıdır. Uzun zaman xalq yaradıcılığında yaşamış bu sənət zamanın axarında professionalıq pilləsinə qalxmışdır. Sənət fədailərinin məbəddə çevirdiyi milli teatrımızın tarixində təbii ki, ilkin mərhələ olan xalq teatr və dram dərnəklərinin də müstəsna rolu

yaları hamısı bir yerdə "Təmsilat" adlanır. Mirzə Fətəli Axundzadə komediyaları "Təmsilat"ı kapitan Mirzə Fətəli Axundzadə adı ilə 1859-cu ildə Tiflisdə çapdan çıxıb. Nəhayət, Mirzə Fətəli Axundzadənin komediyaları milli peşəkar teatrımızın təşəkkülü və inkişafı üçün münbit zəmin olub. Milli teatr sənətimizin yaşı əslində xalqımızın tarixi ilə ölçülməlidir.

Çünki teatr tariximizin qaynaqlarını araşdırarkən xalq oyunlarından tutmuş teatrlaşdırılmış mərasim tamaşalarına qədər qədim tarixə malik olan teatr sənətimizin 100 illiklərə sığmadığının bir daha şahidi oluruq. Lakin taməli Mirzə Fətəli Axundzadə tərəfindən qoyulan milli dramaturgiyamızın yaranışı tarixi bizim professional teatrımızın yaşıdır. Teatr sənətimiz hər zaman xal-

lərinə münasibətini, əsatir və folklor mədəniyyətinin estetik prinsiplərini müxtəlif məzmun və formalarla təcəssüm etdirən oyun vasitələrinin, üslub və janrlarının bədii toplusudur. Meydan teatrının öz estetikası, öz poetikası xüsusiyyətləri, öz oyun-üslub parametrləri, ölçüləri, öz səhnə-tamaşaçı, mətn-ifaçı prinsipləri var. Bu nəzəri əsasların toplusu halında öyrənilməsi, fundamental elmi şəkildə araşdırılması xalqımızın dərin qatlı mənəvi-mədəni irsinin zənginliyinə geniş üfüqlər açır. Qaravəlli tamaşaları xalq dramaları əsasında hazırlanır. Bütün bunlar Azərbaycanda peşəkar dramaturgiyanın təşəkkülünə və bir qədər sonra dünyəvi teatrın doğuluşuna səbəb olub. XX əsrdə Azərbaycanda maarifçiliyin daha səmə-

qəhrəmanlar arasında gedən mübarizə, onların iztirabları, faciəsi təsvir edilirdi. Gülməli səhnəciklərdən isə şən və məzəli pyeslər-komediyalar yarandı. Yenə də yunan sözü olan "komediya" "şən sakinlərin mahnısı" deməkdir. Yunanlar tamaşa günündə sübh tezdən yemək-icmək götürüb teatra toplaşdılar. Tamaşa qurtardıqda xüsusi komissiya seyrçilərin rəyini nəzərə alaraq qələbəni ən yaxşı pyes müəllifinə və ən yaxşı aktyorlara verərdi. Onlar çələng və qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırılırdılar. Teatr sonralar qədim Romada, Şərq ölkələrində-Çində, Hindistanda, Yaponiyada da geniş yayıldı. 1948-ci ildə dünya teatr ictimaiyyəti rəsmi olaraq UNESCO-nun himayəsi altında Beynəlxalq Teatr İnstitutunu ya-

Məxmər pərdələr arxasından başlanan dünya

var. Deyirlər ki, hər hansı bir mədəniyyəti və incəsənəti, onun mənəvi intellekti haqqında ilk təəssurat əldə etmək üçün həmin millətlərin teatrına getmək kifayətdir. Orada hər şey gün kimi aydındır. Belə ki, binanın daxili və xarici arxitektura baxımından klassik görünümü dövlətin teatra münasibətini, tamaşa ilə ünsiyyət sənətlərinin professional səviyyəsini müəyyən etməkdə, tamaşaçıların tanışlıq isə həmin xalqın mənəvi dünyası, həyat tərz-i, yaşayışı, sənət və sənətkar olan qarşı diqqətini aşkarlamağa imkan verir. Beləliklə, dövrün və zamanın barometri olan teatr öz xalqının mənəvi intellektual səviyyəsini, simasını bütün rəngləri ilə bir görüştə rəsm etmiş olur. XX əsrdə Azərbaycanda maarifçiliyin daha səmərəli və geniş miqyaslı təkamülü başlandı. Həmin inkişafda müstəsna xidmətli olan ziyalılardan biri də mütəfəkkir-filosof Mirzə Fətəli Axundzadədir. Mirzə Fətəli həm də milli peşəkar dramaturgiyamızın banisidir. Ədib 1850-1852-ci illərdə "Hekayəti Molla İbrahim-xəlil kimyagər", "Hekayəti Müsyö Jordan həkimi-nəbatət və dərviş Məstəli şah caduküni-məşhur", "Sərgüzəşti-vəzir-xani Lənkəran", "Hekayəti-xırs quldurbasan", "Sərgüzəşti-mərdi-xəsis (Hacı Qara) və 1855-ci ildə "Mürafə vəkəllərin hekayəti" komediyalarını yazıb. Dramaturqun komedi-

qin düşünən beyni, vuran ürəyi olub. Zamanla teatr çox böyük təbliğat və təşviqat işlərini öz üzərinə götürüb, ideoloji ideyalar səhnədən daha uca səslə yayılıb. Teatrımız hər zaman xalqın ayrılmaz bir hissəsi olub və ona həmişə ləyaqət xidmət göstərmiş.

İncəsənətin yaranma tarixi mövcud xalqın təfəkkür tərz-i, mənəvi təkamülü ilə bağlıdır. Tarixin "sübh çağı"ndan insanın birgəşayış tərzini sabitləşdirən "inam" deyimini ilə yanaşı, real ələmə münasibət özünü ilkin aydın mərasim tamaşalarında əks etdirmişdir. Ov səhnələrinin məişət prosesi, təbiətə, ailə-məişət məsələlərinə baxım, insanın qeyri-təbii qüvvələrə tapınması kimi amillərin bədii ifadəsi kütləvi tamaşalarda çəmləmişdir. Bu tamaşalarda incəsənətin bir neçə janrının bir-birini tamamladığını görürük: rəqs, musiqi, mahnı, xor, danışiq, habelə idman-akrobatik növlər mövcud tədbirlərin əsasını təşkil etmişdir. Xalqımızın milli-mənəvi irsini zənginləşdirən sərvətlərdən biri də oyun-tamaşa mədəniyyətidir. Bugünkü peşəkar səhnə sənətimiz məhz xalq oyun-tamaşalarının, geniş mənada meydan teatrının zəminində təşəkkül taparaq böyük inkişaf yolu keçib. İnkişaf yolunu keçə-keçə formalaşmış. Meydan teatrı xalqın mənəvi varlığını, idrakinin təkamül mərhələlərini, dünyanın dərk olunmaz hadisə-

rəli və geniş miqyaslı təkamülü başlandı. Həmin inkişafda müstəsna xidmətli olan ziyalılardan biri də mütəfəkkir-filosof Mirzə Fətəli Axundzadədir. Mirzə Fətəli həm də milli peşəkar dramaturgiyamızın banisidir.

Daş dövründən bu yana insanların tamaşağa həmişə ehtiyacı olub. Məkr və məhəbbət, əyləncə dolu mərasimlər, məhkəmə və edam səhnələri, qladiator döyüşləri, hətta müharibələr də böyük bir tamaşa idi. Ancaq günlərin birində humanist ionlarla yüklənmiş biri bu gerçək tamaşalardan cana doyub onları səhnəyə köçürdü. Bu səhnədə sevmək də, ölmək də vardı. Sadəcə pərdələr enəndə ölənlər diriləcək, tamaşa qansız və qadasız ötüşəcəkdi. Pərdənin o üzündəkilər uzun müddət bu sehri "aça" bilməsələr də, teatra inanmışdılar. O inam, bu inam, kosmos əsrində belə səhnədə baş verənləri göz yaşları ilə seyr edənlər, sonuncu pulunu verib teatra biletlər alanlar hələ də var. Teatrın vətəni qədim Yunanıstan olsa da, yunan dilində "tamaşa yeri" mənası verən teatr tezliklə bütün dünyaya yayıldı. Teatrı çox sevən yunanlar onu həm də "böyük üçün məktəb" adlandırırdılar. Qədim yunan əfsanələri teatra zəngin mövzu verdikcə ilk traqediyalar adlanan pyeslər yaranırdı. "Traqediya" sözü isə yunanca "keçilər mahnısı" deməkdir. Traqediyalarda

ratdı. Dünya teatr xadimləri və təşkilatlarının iştirakı ilə 1961-ci il martın 27-də Vyanada ilk dəfə konqres toplandı. Konqres iştirakçıları belə qərara gəldilər ki, dünya teatr xadimləri bir araya toplandıqda həmin tarix Beynəlxalq Teatr Günü kimi qeyd olunsun. Bəlkə də təsadüfüdür, bəlkə də yox, amma Beynəlxalq Teatr Günü də, Azərbaycan Milli Teatr Günü də mart ayının payına düşür. Böyük fəxarət və maraqlı hissi Kitabxanaçı iştirakçıları məlumatlandırdıqdan sonra sözü iştirakçılara verir.

Azərbaycan teatr sənətinin qədim və zəngin tarixi vardır. Əmək fəaliyyəti ilə bağlı oyunlar və rəqslər, mövsüm bayramları, aşiq sənəti, meydan mərasimləri, "Qaravəlli" tipli müxtəlif tamaşa növləri xalq teatrının əsasını müəyyən etmiş, milli teatrın gələcək inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Xalq teatrının repertuarını təşkil edən əxlaqi və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik əsərlərlə yanaşı dini tamaşalar da teatr sənətinin formalaşmasında özünəməxsus rol oynamışdır. XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanda cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələr ölkədə maarifçilik hərəkatının inkişafına güclü təkan verdi. Həmin dövr Azərbaycan teatrı üçün də əlamətdar oldu. Dahi mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun ədəbiyyatımıza dram janrını gətirməsi xalq teatrının peşəkar teatr sənətinə çevrilməsində həlledici rol oynadı. Böyük maarifçi Həsən bəy Zərdəbinin və görkəmli yazıçı Nəcəf bəy Vəzirovun təşəbbüsü ilə 1873-cü ildə Bakıda Mirzə Fətəli Axundovun "Lənkəran xanının vəzirli" və "Hacı Qara" komediyalarının tamaşağa qoyulması Azərbaycanda, eləcə də bütün müsəlman Şərqində dünyəvi peşəkar teatrın təməlini qoydu. Teatrın böyük ictimai əhəmiyyətini dərk edən Azərbaycan ziyalıları Bakıda, Qubada, Şəkiddə, Şuşada, Naxçıvanda həmçinin Tiflisdə, İrəvanda teatr tamaşaları təşkil edirdilər. Azərbaycanın görkəmli ziyalıları Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov və başqaları dövrün teatr repertuarlarını zənginləşdirdilər. ..

(ardı gələn sayımızda)